

ÖZDEŞLEŞME, İÇE BAKIŞ VE HALK ANLATILARI

Identification, Empathy and Folk Narratives.

Yrd. Doç. Dr. Mustafa SEVER*

ÖZET

Özdeşleşme, kişinin bilinçsiz olarak bir başkasına benzemeye çalışmasıdır. Çocuk veya gencin büyüme sürecinde örnek olarak seçtiği kişilerin yerine kendisini koyarak toplumsal davranış şekilleri kazanmasıdır. Halk anlatıları, anlatıcılar tarafından çocuğa/gence dış dünyayı tanıtmaya; aile, millet ve vatan çerçevesinde sevgi, saygı ve bağlılık duygusunu, düşüncesini geliştirme amacıyla anlatılır. Bu çalışmada anlatıcı-dinleyici/okuyucu ve özdeşleşme, içe bakış ilişkisi üzerinde durularak Türk halk anlatılarının eğitici özellikleri değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler

Anlatı, Özdeşleşme, İçe bakış, eğitim

ABSTRACT

Identification is child's and adult's, who are in growing period, trying to resemble their idols and acquiring form of social behaviour. Folk narratives are narrated for children to introduce the world, to develop the feelings and thoughts of love, respect and devotion about family, nation, and motherland. In this study, educational characteristics of Turkish folk narratives will be stressed about the relations of narrator-listener (reader), identification, and empathy.

Key Words

Narratives, Identification, Emphaty, Education

Giriş:

Anlatı kavramı genel anlamıyla söze dökülen, anlatılan her şeyi kapsar. Gerek sözlü gerekse yazılı her ürün, bu genellikle içerisinde anlatıdır. Anlatıcı anlatmaya değer bulduğu olayı, durumu bir kişi veya kişiler topluluğunu hedefleyerek yapar. Özünde, yaptığı anlatma eylemi bireysel bir eylem olarak gözükmese de anlatıcı, içine doğduğu toplum adına söz söyleyen konumundadır. Dolayısıyla da toplumun "olması gereken" olarak belirlediklerinin/değer yargılarının içinde yer aldığı anlatıları kendi bakış, anlayış ve yorumlarıyla birleştirerek bir kurgu çerçevesinde sergiler. Bu sergilemeyi/anlatımı, nesiller arası aktarımda kendisine aktarılanlara kendisi de yeteneği ölçüsünde katkı sağlayarak yapar. Anlatıcı ve anlatım ortamı çeşitlenebilir veya değişebilir; ancak anlatı bir töre, ahlâk ve değerler sistemi olarak biçim-

lendiği gibi sürdürülür. Kolektif bir bilinç olarak gelenekselleşir, her nesilce değişime uğratılır Yaşanılan zaman ve mekan içinde nesilden nesile insan hafızasına aktarılır ve insandaki potansiyel erdemleri harekete geçirecek bir işleve sahiptir.

Bu çalışmamızda halk anlatılarının gelişim süreci içindeki bireylere "örnek olanı" aktarmada ve onların bu örnek olanla özdeşim kurma ve içe bakış gerçekleştirme çerçevesindeki işlevleri üzerinde durmaya çalışacağız.

Halk anlatıları, özdeşleşme ve içe bakış:

Özdeşleşme, normal gelişim süreci içindeki çocuk ya da ergenin benliğine örnek olarak seçtiği kişi veya kişilere benzemeye çalışması, (Gençtan 1984:171) bilincinde olmadan toplumsal davranış şekilleri kazanmasıdır.

Kişinin, beğendiği, seçtiği kişi veya

kişilerin özelliklerini benimsemesi, bir başka bireyin çok fazla etkisi altında kalarak kendini onun yerine koyması, onun gibi olmayı istemesidir.

Kişinin günlük hayatındaki öğrenmelerinin, dahası kültürlenmesinin büyük bir kısmı toplumsal öğrenme veya toplumsal kültürlenmedir. Bu, ister bilinçli isterse bilinçsiz olsun, diğer insanlarla etkileşimi, iletişimi çerçevesinde gerçekleşir. “Bir kuşaktan diğerine kültürün aktarılması/kültürlenme” (Haviland 2002: 71) sürecinde bu aktarımı sağlayıcı birtakım araçlar kullanılır. Bu araçların başında da insanın doğuşundan ölümüne, bütün dönemlerinde iç içe olduğu halk kültürü, dolayısıyla da halkbilim ürünleri gelir. Halk kültürü ürünleri, çocuğun doğuşundan başlayarak anne ve babanın çocuğa verecekleri eğitimde hazır buldukları araçlardır. Eğitimi, kişide istenilen davranışları oluşturma süreci olarak tanımlarsak, halk kültürü ürünleri de bu süreçte çocuğun kültürel kimliğinin (ulusal kimliğinin) oluşmasında kullanılacak en uygun araçlardır. Çocuğun dinledikleri ve gördükleri hayatında yer eder. Belli bir tutum, davranış oluşturma, çocuğa sunulan iyi örneklerle sağlanabilir. Çocuk dinlediği veya okuduğu anlatılardaki kahramanlardan çok şey öğrenir. Toplumsal yaşamda karşılaştığı değer yargılarının, ahlâkî ilkelerin, toplumsal yasaların hangilerinin kendisine uyup uymadığını, bu kahramanların üstünde deneyerek öğrenir. Kendine yakın olanla karşısında yer alanı kıyaslayarak içinden gelenle toplumun kendisinden beklediği hareket arasında bir denge kurması gerektiğini keşfeder.

Halk anlatıları, (masal, efsane, destan, vd.) anlatıcılar tarafından çocuğa/gençe dış dünyayı tanıtmaya; aile, millet ve vatan çerçevesinde sevgi, saygı ve bağlılık duygusunu, düşüncesini geliştirme amacıyla anlatılır. Diğer bir deyişle, çocuğu, dışarıdan gelebilecek her türlü zararlı etkiye tepkide bulunabilecek

bir anlayışla teçhiz etmek üzere yapılır. Anlatım veya okuma esnasında, özellikle dinleyicinin/okuyucunun çocuklar olduğu düşünülürse, dinleyenlerde/okuyanlarda özgürce düşünme, yorumlama becerisinin gelişimine katkıda bulunma amaçlarının güdüldüğü görülür. İster örgün isterse yaygın (halk eğitimi) olsun, eğitimin amacı kişinin kendini gerçekleştirmesidir. Abraham Maslow’a göre (Akt. Büyükdüvenci 1987) kendini gerçekleştirmiş insanda; 1-Kendini, başkalarını ve doğayı kabul etme 2-İçten geldiği gibi doğal ve sade davranabilme. 3-Kendi dışındaki bir soruna yönelebilmeye. 4-Yalnız kalabilme ve bundan hoşlanma. 5-Güzellikleri takdir edebilme. 6-İnsanlık âlemi ile kendini özdeşleştirebilme. 7-Başkaları ile yoğun ilişkiler kurabilme. 8-Eşitlikçi ve yoğun ilişkiler kurabilme. 9-Yanlış ile doğruyu, iyi ile kötüyü, amaç ile aracı ayırt edebilme. 10-Yaratıcı, nüktedan ve kendine has olabilme özellikleri vardır. Eğitimde bir araç olarak halk anlatıları kişinin kendini gerçekleştirmesinde etkin şekilde kullanılabilir.

Halk anlatılarının temel özelliklerinden biri ve en önemlisi tek yanlı bir bakış açısına sahip oluşudur. Anlatı içindeki olay ve kişiler iyi-kötü, zengin-fakir, olumlu-olumsuz, güzel-çirkin, vb. karşıtlığında verilir. Çocuk açısından her şey bu karşıtlık içinde değerlendirilir ve anlatılardaki bu karşıtlıklar, çocuğun algılama ve değerlendirme sistemiyle aynılık gösterir. Dinlediği veya okuduğu anlatıdaki olay ve kişilerle kurduğu paralellikler doğrultusunda “özdeşleşme” gerçekleşir; kişi, kendisince ideal olanı keşfeder, dahası ideal olanın yerine kendisini koyar. Elbette ki bu, durumun iyi yanındır; fakat durumun bir de olumsuz yanı vardır ki o da çocuğun masalda, destanda, efsanede veya fıkrada kötülüğün, olumsuzluğun, çirkinliğin temsilcisi kişilerle gerçek hayatındaki kimi kişileri benzeştirmesidir. Bu da onun çevresiyle uyum kurmada çeşitli

sorunlarla karşılaşmasına neden olabilir. Çevresindeki kişilerle anlatıdaki kişiler arasında kurulan paralellikler, çocuğun o kişi veya kişilere karşı sürekli olumsuz davranmasına neden olabilir; ki bu da her şeyden önce çocuğu mutsuz edecektir. Ancak, buna rağmen anlatı, çocuğun ruh dünyasının gelişmesine ve zenginleşmesine, sunulan örnek kişi ve karşıtı, olay, durum, vb. vasıtasıyla da kendisini daha iyi tanımasına yardımcı olur. Bir bütün olarak algılayamadığı çevresini ve çevresindeki insan ilişkilerini, kısacası toplumsal yapıyı çocuk, anlatılarda hazır bulur. Toplumsal değerlerin, özelliklerin edinilmesi, kazanılması sürecinde halk anlatılarının katkısı önemlidir. Çocuk, anlatılardaki dünya ile kendi dünyası arasındaki gelgitlerde içe bakışı sağlayarak kendi iç dünyasını da keşfeder. Düşsel de olsa kendince bir değerler sistemi oluşturur. Anlatılardaki kahramanların/tiplerin bakış açısından olayları, durumları, davranışları, düşünceleri ve hissetmeleri algılama, yorumlama, kişide bencilliği azaltır; kişinin çevresindeki insanlara karşı daha hoşgörülü davranmasını sağlar. Yapılan araştırmalar (Dökmen 2003) içe bakış duygusu gelişmiş bireylerin, sosyal davranışlarının da geliştiğini, yaşamlarında başarılı ve üretken bireyler olma yolunda ilerlediklerini göstermektedir.

İster sözlü isterse yazılı olsun her anlatı, belli bir kurgu ürünüdür; yani gerçek benzeri, gerçeğimsidir. Bu gerçeğimsi/kurgu, anlatıcı/yazar, dinleyici/okuyucu ilişkisi çerçevesinde biçimlenmiştir. Her anlatının bir olay, durum ve düşünce kaynağından beslenerek tarihin belli bir noktasında üretilmiş olduğu, anlatıla geldiği tarihi süreç içinde anlatan ve dinleyenlerce kimi değişikliklere uğratıldığı ve içeriğine toplumsal değer yargılarının damıtılmış şeklinin katıldığı bir gerçekliktir ve her şeyden önemlisi de bu değerler –yaşanılan dönem/çağa yorumlanabilir uygunluğu açısından- tüketilemez bir özelliğe sa-

hiptir. Anlatının her dinlenişinde veya kişinin kendince okuyuşunda geçmişten günümüze kurgulanmış gerçek/gerçeğimsi şekilde gelmiş olay ve durumlar, kişi zihninde yeniden sahnelenmektedir. Bu sahnelenişte çocuk/genç geçmişe ait değil, yaşadığı an'a ait gerçeklerle karşı karşıya gelmektedir; yani geçmişteki olay, durum ve kişiler “şimdiki zaman”a aktarılarak güncellenmektedir.

Anlatıcı/yazar, bilinçli veya bilinçsiz, anlatısında dinleyicisine/okuyucusuna belli olay, durum, davranış özelliği ve belli tipler vasıtasıyla bir iletide bulunmaktadır. Bu ileti, anlatıcının/yazarın toplumsal gerçeklik içinde var olan veya olması gereken bir olay, durum, davranış, kişi, kişilik özelliği, vb. olabilir. Bunun için de anlatıcı/yazar, örnek bir olay, durum, kişi, özellik, vb. seçer, kurgular, dinleyicisine/okuyucusuna sunar. İşte bu noktada dinleyici/okuyucu (çocuk) örnek olay/durum ile kendi çevresi içinde yaşadığı veya tanık olduğu olay/durum arasında bir ilişki, benzeşiklik kurar. Anlatıda çeşitli özellikleriyle sivriltilmiş, abartılmış kişi, daha doğrusu tip, çocuk için örnek alınması gereken ile kötülüğünden, şerrinden kaçınılması gereken şeklinde sunulur. Sözgelimi, destanlarda çizilen tip veya tipler, çocukta benlik duygusunun gelişiminde etkilidir. “Doğumundaki, ölümündeki olağanüstülükler; kadın, aşk, aile, ahlâk, vefâ, dostluk, arkadaşlık, güvenilirlik kavramlarıyla ilişkisi, maddî acıya dayanıklılığı, vatan, ata, baba, ana, kardeş kavramlarına bağlı algılayış, kavrayış ve yorumlayış, insanları yönlendirip yönetme özelliği; bilgisi, belleği, zekâ ve akıl yürütme özelliği; toplumdaki bütünlüğü yaralanlara karşı tavrı; yasa, töre, kural saydıkları ve bunlara katkısı, esirgeyen yüce varlık ile bedenî ve ruhî ilişkisi” (Tural 1999:17) açısından destan kahramanı, çocuk için anında özdeşleşeceği mükemmel bir örnektir. Özdeşim ve içe bakış kurduğu bu kahraman aracılığıyla kendisini gerçekleştirirken toplum yara-

rnını gözetme duygusunu, karar verme gücünü zekâsını kullanma becerisini de geliştirir. Çünkü destan, çocuğa toplumun kültürel dokusunu, bu dokudaki değişim ve gelişimleri ve süregelen özellikleri sunar.

Efsane, çocuğa toplumca iyi, olumlu olarak kabul edilmiş örnek davranışları telkin ederken kültürlenme sürecinde çocuğun karşılaştığı sorunlarda veya düştüğü ikilemlerde yol gösterici, çözüm önerici işlevleri üstlenebilir. Teşekkül ettikleri çevredeki insanları ortak ahlâkî değerlerde birleştirme ve onları yönlendirmede etkili anlatılardır. Sözlerimizi bir efsaneyle örneklendirelim:

“Vaktiyle kaplumbağa buğday satan bir tüccar imiş. Başkalarından aldığı buğdayı kâr ile yine başkalarına satarmış; ama içi çok kazanma hırsıyla doluymuş. Alış-verişe hile katmış; başlamış büyük ölçekle alıp küçük ölçekle satmaya. Satmasına satmış, kandırmasına kandırmış insanları, ama Allah bu gözü dönmüş haris tüccarı, buğday alırken kullandığı büyük ölçeği sırtına, buğday satarken kullandığı küçük ölçeği de karnının altına koyup bugünkü şekline döndürmüş. Ayrıca en büyük ceza olarak da onun kıyamete kadar yerlerde sürünmesini uygun bulmuş.” (Sakaoğlu1989:91)

Efsaneler, yukarıdaki örnekte de görüleceği üzere dinleyene veya okuyana ilk elden toplumdaki belli ahlâkî ölçütleri sunan ve onda kişisel içe bakış düşüncesini geliştiren anlatılardır.

Halk anlatıları içinde, diğer türlerden daha kısalığı, çok yönlülüğü ve dramatize edilebilirliğiyle ayrılan fıkralar, kişinin günlük yaşamında yaşadığı veya yaşaması mümkün olayları, karşılaştığı “çarpıklıkları, gülünç durumları, tezatları, eski/yeni çatışmaları ince bir mizah, hikemî söyleyiş, keskin bir istihza ve güçlü bir tenkit anlayışına sahip bir üslup içinde, dramatik öğeleri ağır basan bir hikaye çatısı etrafında toplayarak genellikle bir tip’e bağlı olarak anlatan” (Yıldırım 1992:333) anlatılardır. Bu

tip vasıtasıyla anlatıcı, toplumsal yaşayışta iyi ve kötünün kesin çizgilerle somutlanmasını sağlar. Fıkra tipi “bizim adımıza tüm olumsuzluklara karşı amansız bir mücadele verir, toplumun düşüncelerini tek başlarına yansıtan bir sosyal tenkit silahı görevi yüklenir.” (Yıldırım 1992:337) Kimi toplumsal durumlar veya ilkeler uzun uzadıya anlatılıp açıklamalarda bulunmak, anlatan için de dinleyen için de sıkıcı hâle gelebilir İşte o anda fıkralar devreye girer. Kişi (çocuk, genç) güldürülürken gerekli ders de verilir.

Masal, çocuktaki hayâl gücünü zenginleştirir ve gelişmesini sağlar. “Çoğu masal gerçekçi başlar, sonra fantastik gelişir ve idealistçe sona erer.” (Buch 1992: 11) Bu idealistçe sona erişte çocuk, kendince örnek alınması gerekenle özdeşim kurar. Özdeşim kurmada örnek alınan kişi/kahraman ve kişilik özellikleri ne denli çok ve çeşitliyse çocuğun sağlıklı gelişme, toplum açısından olumlu, toplumsal değerlere saygılı, üretken bir birey olarak yetişme şansı da o denli yüksek olur; ki bu yönüyle masal, olumlu-olumsuz, insan-insan dışı bir çok tipi okuyucuya/dinleyiciye sunmada geniş imkanlara sahiptir. Eğitimciler de masalın eğitimde çok önemli bir işleve sahip olduğu üzerinde birleşmişlerdir. “Masal, çocuk kültürünün en besleyici gıdalarındandır. Masalda uçan atın peşine takılan hayretimiz, gerçek dünyada yürüyen atı daha iyi kavrayan bir dikkat olur. Masalda suya basa basa yürüyen derviş, bizi gerçek dünyada Archimed’e ulaştıran bir sürprizdir. Masaldaki peri kızının sorduğu bilmeceye Keloğlan’dan evvel karşılık bulan yavru, yarının bilgi ve öbür günün hayat meselelerini halle çalışıyor demektir.” (Çağdaş 1962: 9)

Anlatılarımızdan bu konuda bir diğer örnek de Dede Korkut Oğuznâmeleridir. Oğuznâmelerde en tipik özelliklerden biri “kadın-erkek ilişkilerinde ahlâkî gözetmesidir. Tek kadınla evliliği esas alan, aileyi savunan ve kadını bir şehvet

aracı olarak görmeyen yapısıyla yüksek bir ahlâk örneğidir.” (Gürel 1998: 71) Bu yönüyle çocuk ve gençler için özdeşim kurma ve özdeşleşecekleri birçok örnek tip içermesiyle dikkati çekmektedir. Kız olsun erkek olsun çocuğun farklı kişiliklerle kurduğu özdeşim dolayısıyla girdiği farklı roller, kendisini ve çevresini tanımada kendisine kolaylıklar sağlayacak; çocuk çevresiyle kolay empati kuracaktır.

Anlatılardaki olay, durum ve tipler aracılığıyla, iyi olma, erdemli olma, başarının elde edilmesinin kolay olmadığı, toplumda iyi bir yer edinmenin çalışmaya bağlı olduğu, vb. vurgulanarak anlatılır. Destan, masal, efsane, hikaye, vd. çocuğun toplumla uyum içerisinde, mutlu şekilde hayatını sürdürmesi için toplumun değer yargılarını, ahlâki kurallarını çocuğa sunan ürünlerdir. Halk anlatıları, çocuğun dürüstlük, azim, sabır ve sebat etme, aileye ve millete bağlılık, insan haklarına saygı ve adalet, vb. erdemleri kazanmasında itici güç rolündedir.

Sonuç:

William R. Bascom’a göre, (Akt. Çobanoğlu 1999:226) icrâ edildiği bağlama göre, halkbilim ürünlerinin dört temel işlevi vardır: 1. Hoş vakit geçirme, eğlenme, eğlendirme, 2. Değerlere, toplum kurumlarına ve törelere destek verme, 3. Eğitim veya kültürün gelecek kuşaklara aktarılacak gelecek kuşakların eğitilmesi işlevi 4. Toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulmak için kaçıp kurtulma mekanizması oluşturma işlevi. Genel olarak halkbilimi/halk kültürü ürünlerinin işlevleri olarak yukarıda sıralanan işlevler, dolayısıyla da halk anlatılarının işlevleri olarak da değerlendirilebilir. Çünkü, halk anlatıları da bir bağlam içerisinde anlatılma, dinlenilme hatta kimi zaman seyredilme özelliğiyle toplumsal değer ve kurumları doğrulayıp onaylamasıyla bu değer ve kurumların güncelleşmesini, yeni nesil tarafından

benimsenmesini sağlar. Sözlü kültür, yazılı kültür ve günümüz elektronik kültür ortamının insanını bilgilendirmede ve kendisini tanımada, gerçekleştirilmesinde halk anlatıları etkin şekilde kullanılabilir.

Genel olarak tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi Türkiye’de de eğitimin temel amacı, yaşanan toplumun değerlerinin toplum bireylerine aktarılması, bireyleri toplumun değerlerine saygılı ve ona katkı sağlayıcı, dengeli, üretken bireyler hâline getirmektir. Her ülke, kendi şartları içinde bu amaçları, belli bir plân, program, süre ve kapsam dahilinde gerçekleştirmeye çalışır. Bu çabada halk anlatılarının bir ilk adım olacağı bilinmelidir. Çünkü halk anlatıları, çocuğun/gencin duygu dünyasını geliştirme yanında anadilinin zenginliklerini öğrenmesinde, dahası kültürel özelliklerin farkına varmasında kullanabilecek pratik araçlardır.

KAYNAKÇA

- BUCH, Wilfried (1992), “Masal ve Efsane Üzerine”, (Çev. A. O. Öztürk), **Millî Folklor**, c.II, sayı: 13, s.10-15
- BÜYÜKDÜVENCİ, Sabri (1987), **Eğitim Felsefesi**, Yargıçoğlu Matbaası, Ank.
- ÇAĞDAŞ, Kemal (1962), **Pança Tantra Masalları**, Ank. (Aktaran: Saim Sakaoğlu, Gümüşhane Masalları, Ank. 1973, s.14)
- ÇOBANOĞLU, Özkul (1999), **Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihinin Giriş**, Akçağ Yay., Ank.
- DÖKMEN, Üstün (2003), **İletişim Çalışmaları ve Empati**, Sistem Yay., İst.
- GENÇTAN, Engin (1984), **Çağdaş Yaşam ve Normal Dışı Davranışlar**, Maya Yay., İst.
- GÜREL, Zeki (1998), “Dede Korkut’u Çocuklara Anlatmak”, **Türk Yurdu**, c XVIII, sayı: 136, s. 66-71
- HAVİLAND, William (2002), **Kültürel Antropoloji**, Kaknüs Yay., İst
- SAKAOĞLU, Saim (1989), **101 Anadolu Efsanesi**, Kültür Bak. Yay. Ankara
- TURAL, Sadık (1999), **Tarihten Destana Akan Duyarlılık**, AKM Yay., Ank.
- YILDIRIM, Dursun (1992), “Fıkra”, **Türk Dünyası El Kitabı**, c.III, TKAE Yay., Ank.